

DE AAN HET INFINITIEF-CONSTRUCTIE IN HET NEDERLANDS

1. Inleiding

Veel talen van Europa gebruiken syntactische constructies om progressief aspect uit te drukken (Bertinetto e.a. 2000). Globaal kunnen twee typen onderscheiden worden: constructies met werkwoorden van lichaamshouding zoals *zitten*, *liggen* of *lopen*, en locatieve constructies met de vorm van een voorzetselgroep, zoals de Nederlandse *aan het INF(INITIEF)*-constructie.

Een voorbeeld van het eerste type constructie in het Nederlands is het gebruik van het werkwoord *zitten* als markeerder van progressief aspect:

- (1) Jan zit te zeuren / *Jan zit zeuren
Jan heeft zitten te zeuren / Jan heeft zitten zeuren
Jan begint te zitten zeuren / *Jan begint te zitten te zeuren

De volgende observaties over het gedrag van *zitten* in deze constructie zijn van belang: er is in de tegenwoordige tijd verplicht een partikel *te* aanwezig (anders dan bij modale werkwoorden), maar in de voltooid tijd niet. De constructie vertoont ook het IPP-effect: in plaats van het voltooid deelwoord *gezetten* moet de infinitief gebruikt worden. Het partikel is verplicht afwezig als de *zitten*-constructie wordt gecombineerd met een ander werkwoord, zoals *beginnen*.

Het gebruik van werkwoorden van lichaamshouding voor de uitdrukking van progressief aspect is een mooi voorbeeld van grammaticalisatie: de constructie is haar eigen leven gaan leiden, en dientengevolge is de betekenis van een onderdeel van de constructie, het werkwoord *zitten*, in deze context verbleekt, althans abstracter geworden. De letterlijke betekenis van *zitten* is immers niet of nauwelijks meer van toepassing.

In diverse Germaanse talen worden het werkwoord van lichaamshouding en het hoofdwkwoord verbonden door een nevenschikkend voegwoord. Dit geldt voor de Scandinavische talen (Ebert 2000), het Afrikaans en het Middelnederlands (Van Pottelberge 2002), en het West-Vlaams (Leys 1985):

(2) *Middelnederlands*

Dit gaet ende segt hem sekerleken ‘Ga hem dit zeker zeggen’

Dit liep hi ende dede den coninc cont ‘Hij ging dit de koning boodschappen’

Afrikaans

Piet staan ’n glas water en drink ‘Piet is een glas water aan het drinken’

West-Vlaams

Zij zat zijn kousen en stoppen ‘Zij zat zijn kousen te stoppen’

Zij zat kousen en stoppen / en kousen stoppen ‘Zij zat kousen te stoppen’

De constructies met nevenschikkend voegwoord lijken sterk op de seriële werkwoordconstructies die we onder andere kennen uit de talen van Afrika. Opmerkelijk is dat het tweede werkwoord in het Westvlaams de infinitievorm heeft, en dat in alle voorbeeldzinnen het direct object dat afhankelijk is van het tweede werkwoord bij het eerste werkwoord staat, vóór het nevenschikkend voegwoord. Dit onderstreept dat deze werkwoordcombinaties een eenheid zijn gaan vormen. Het zijn complexe predicaten, eenheden die het beste geanalyseerd kunnen worden als ‘constructional idioms’ (Jackendoff 2002, Booij 2002a,b,c). Constructional idioms zijn idiomatische syntactische eenheden met een of meer variabele posities. Het is een notie die verwant is aan het theoretisch kader van de Construction Grammar (Goldberg 1995, Michaelis en Lambrecht 1996). De centrale these van Construction Grammar is dat de grammatica beschouwd moet worden als een inventaris van de constructies van een taal. In het geval van constructies met *zitten* is de basisvorm van deze constructie het patroon *zitten te INF*. De eerste twee posities van dit constructional idiom zijn lexicaal gefixeerd, en bezet door de woorden *zitten* en *te*. De positie van de infinitief daarentegen is een variabele positie, en kan bezet worden door ieder werkwoord dat een handeling met een zekere duur uitdrukt, en dus semantisch gezien combineerbaar is met progressief aspect.

Het tweede type progressief-constructie, de voorzetselgroep, komt veel voor in de talen van de wereld (Bybee en Dahl 1989, Bybee e.a 1994). In het Nederlands vinden we naast de *aan het*-constructie ook de *uit*-constructie, als in *Jan is uit fietsen*, met een iets andere betekenis, en zonder het partikel *te*. In het Rijnlands dialect van het Duits is de *aan de aan het INF*-constructie equivalente *am*-constructie heel gewoon, al wordt deze door sprekers van het Hoogduits als regionaal gezien:

(3) Ich war noch am Arbeiten ‘Ik was nog aan het werken’

In het Nederlands wordt de constructie met werkwoorden van lichaamshouding veel vaker gebruikt dan de *aan het INF*-constructie die hier centraal staat (Lemmens 2003). In dit artikel zal ik beargumenteren dat de constructie moet worden geanalyseerd als een constructional idiom, en dat dit belangrijke implicaties heeft voor onze visie op de aard van het lexicon.

2. De aan het INFINITIEF-constructie

De vorm van de *aan het INF*-constructie volgt de regels van de Nederlandse syntaxis: het is een PP met daarbinnen een NP met een verbale infinitief als hoofd. Infinitieven kunnen functioneren als nomina en zijn onzijdig. Ze selecteren dus het bepaald lidwoord *het*. Vanuit semantisch gezichtspunt heeft deze constructie echter een aparte status. Bovendien zullen we hieronder zien dat deze constructie ook idiomatische syntactische eigenschappen heeft.

Om te beginnen kunnen alleen werkwoorden gebruikt worden die een activiteit met een zekere duur uitdrukken:

- (4) Jan is aan het fietsen
- Jan is de appel aan het eten
- *Jan is aan het wonen in Amsterdam
- *Jan is de finish aan het bereiken

Verder kan, zoals opgemerkt door Bogaart (1999: 187ff), de *aan het INF*-constructie, anders dan de Engelse progressive, niet gebruikt worden in passieve zinnen, of wanneer het werkwoord een gewoonte uitdrukt:

- (5) De krant was aan het lezen geworden ‘The paper was being read’
- Vroeger waren ze aan het ontbijten in de keuken ‘Formerly, they were having breakfast in the kitchen’

Het gebruik van de *aan het INF*-constructie is niet beperkt tot het werkwoord *zijn*. Zoals beschreven in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn e.a. 1997: 1050ff), komt deze ook voor met modale werkwoorden, aci-werkwoorden, werkwoorden met een secundair predikaat, inchoatieve werkwoorden, en causatieve werkwoorden:

- (6) Hij bleek aan het schilderen
- We hoorden hem aan het rommelen op zolder
- Ik heb de motor weer aan het lopen
- Ze gaan aan het discussiëren
- Deze gebeurtenis bracht hem aan het twijfelen

Op basis van deze observaties kan worden geconcludeerd dat het Nederlands een constructional idiom heeft met de vorm *aan het INFINITIEF*, met als betekenis ‘voortschrijdende handeling’. Wel moeten we specificeren welke werkwoorden in combinatie met deze constructie kunnen optreden. Het gaat hier om werkwoorden die, met uitzondering van de modale werkwoorden, de aci-werkwoorden, het werkwoord *gaan* en misschien het werkwoord *hebben*, niet gebruikt kunnen worden in de gewone infinitiefconstructie:

- (7) Hij bleek nog steeds te schilderen
 Hij lijkt te veranderen
 Ze scheen weer te strijken
 Ze gaan discussiëren
 *De twee partijen raakten vechten
 *De matrozen sloegen muiten
 *Jan bracht hem twijfelen
 *Dat maakte hem lachen
 *De politie kreeg hem praten
 *Deze gebeurtenis zette hem denken
 ?Ik heb de motor weer lopen
 *Kun jij die machine draaien houden
 We hoorden hem rommelen op zolder
 Ik zag haar werken in de tuin
 *Ze vonden hem debatteren met zijn vrienden

Er zijn twee manieren om de specifieke betekenis van deze werkwoorden in combinatie met de *aan het INF*-constructie te verantwoorden. Beschouw het werkwoord *slaan* dat alleen in deze context een inchoatieve betekenis heeft. Eén optie is om het werkwoord *slaan* te voorzien van een optioneel subcategorisatiekenmerk met betrekking tot het kunnen voorkomen met *aan het INF*, en daaraan de inchoatieve betekenis te koppelen. Het alternatief is om direct het complexe constructional idiom *aan het INF slaan* op te nemen in het lexicon, met de erbij behorende inchoatieve betekenis. Dit laatste alternatief heeft mijn voorkeur omdat het direct uitdrukt dat de inchoatieve betekenis van *slaan* precies door deze syntactische configuratie wordt opgeroepen.

3. De positie van het object

Een opmerkelijke syntactische eigenschap van de *aan het INF*-constructie is dat het direct of prepositioneel object dat afhankelijk is van de infinitief niet direct voor de infinitief staat, maar voor *aan*, hetgeen het eenheidskarakter van deze constructie onderstreept: de syntactische valentie van het werkwoord is overgedragen aan de constructie als geheel:

- (8) Jan is de aardappels aan het schillen / *Jan is aan het de aardappels schillen
 Vader is naar de papieren aan het zoeken / *Vader is aan het naar de papieren zoeken

Deze positie van het object vinden we niet alleen bij *zijn*, maar ook bij modale werkwoorden, aci-werkwoorden en het werkwoord *blijven*. Bij inchoatieve werkwoorden is het gebruik van een object niet mogelijk:

- (9) Jan bleek de appels aan het schillen
 Hij bleef de boeren aan het bedriegen
 Ik zag hem de papieren aan het zoeken
 *Hij ging de kinderen aan het wassen
 *Hij kreeg de kinderen het fruit aan het eten

Door deze overdracht van syntactische valentie gaat de woordreeks *aan het* fungeren op een soortgelijke manier als het woordje *te*. Hiermee spoort dat in het Afrikaans deze woordreeks als één woord wordt gespeld (*anet*). Bij aarzelingen in het spreken vinden we de pauze of herhaling na *aan het*, zoals in *aan het ... aan het doen bent* (uit het corpus-Ernestus, cf. Ernestus 2000). Dit onderstreept dat *aan het* een eenheid vormt.

Bijzonder is nu dat het lidwoord *het* en de infinitief wel gescheiden kunnen worden door het eerste deel van scheidbaar samengestelde werkwoorden, zoals de volgende voorbeelden laten zien:

- (10) Ik ben mijn moeder aan het opbellen
 Ze zijn dit zwarte geld aan het witwassen
 Ik ben aan het koffiezetten

(De Nederlandse spellingregels schrijven voor dat *opbellen*, *witwassen* en *koffiezetten* als een woord worden geschreven, maar het zijn er twee, zoals blijkt uit hun scheidbaarheid in hoofdzinnen.) De *aan het INF*-constructie kan dus gebruikt worden als een lakmoestest om te bepalen of een woordcombinatie moet worden opgevat als een scheidbaar samengesteld werkwoord (SSW). Zo is *witwassen* een SSW, maar *wit verven* niet:

- (11) Ze zijn de deuren wit aan het verven / *aan het witverven

Dit correspondeert met een verschil in semantiek: anders dan *wit verven* is *witwassen* is een conventionele activiteit met een gevestigde benaming. In het geval van een nomen voor het werkwoord, is het cruciaal dat het gaat om een kale N, die niet een woordgroep NP projecteert: het kenmerk van scheidbaar samengestelde werkwoorden is dat het preverbale woord geen woordgroep projecteert, en dus geen lidwoorden of adjectieven voor zich duldt:

- (12) Ze zijn brieven aan het schrijven / aan het brieven schrijven
Ze zijn de brieven aan het schrijven / *aan het de brieven schrijven
Ze zijn lange brieven aan het schrijven / *aan het lange brieven schrijven
*Ze zijn aan het schrijven van brieven

De onwelgevormdheid van de laatste zin laat zien dat de infinitief in de *aan het INF*-constructie zijn normale syntactische valentie verloren heeft, want normaliter kan een infinitief een *van*-complement bij zich hebben. Zoals de zinnen (12) illustreren, is het zelfs mogelijk meervoudige nomina (*brieven*) als deel van SSW's te gebruiken. Voorwaarde is dat de SSW een conventionele handeling noemt. Dat is het geval voor *witwassen*, *theezetten*, maar ook voor *brieven schrijven*, *aardappels schillen* en *bonen plukken*. De nomina worden niet gebruikt om specifiek te verwijzen. Wat als conventionele handeling wordt gezien is uiteraard cultuur bepaald. In Ruinen bijvoorbeeld zijn (of waren destijds) het binden van takkenbossen en het plukken van knollen blijkbaar conventionele handelingen, want de volgende zinnen in het Drents van Ruinen zijn welgevormd (Sassen 1953: 149).

- (13) Wej hept d'hiele midag an't knoln plokn west 'We zijn de hele middag aan het knollenplukken geweest'
Doe bink an't takebosn bienn egoane 'Toen ben ik aan het takkenbossen binden gegaan'

Evenzo, omdat het stoppen van kousen ook een conventionele handeling kan zijn, vinden we in het Westvlaams de woordcombinatie *kousen stoppen* gebruikt als eenheid in de constructie met *zitten*, na *en* (Leys 1985: 269):

- (14) Zij zat en kousen stoppen 'Ze zat te kousen stoppen'

Deze feiten kunnen worden verantwoord door ook SSW's te interpreteren als 'constructional idioms'. Er is bijvoorbeeld een Nederlands constructional idiom [N V], een woordgroep met twee open posities. Dit templaet verantwoordt het bestaan van SSW's zoals *stofzuigen*, *theezetten*, *verstoppertje spelen*, en *aardappels schillen*. Dit type woordgroepen mag op zijn beurt optreden als vuller van de *INF* positie in het *aan het INF*-idioom.

4. De perifrastische rol van de *aan het INF*-constructie

De notie 'perifrase' wordt primair toegepast in het domein van inflectie: sommige cellen van een paradigma kunnen gevuld zijn door woordcombinaties. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de voltooiden tijden van het Nederlandse werkwoord die worden uitgedrukt door de combinatie van een hulpwerkwoord en een voltooid deelwoord. Ook in het domein van

woordvorming zou men van perifrasede kunnen spreken. Zo is in het Nederlands de vorming van nieuwe werkwoorden door middel van affixen betrekkelijk marginaal; in plaats daarvan worden veelal partikels gebruikt (Booij 2002a,b). Progressief aspect van werkwoorden nu kan in het Nederlands ook niet worden uitgedrukt door synthetische morfologie, met uitzondering van het tegenwoordig deelwoord, dat een progressieve interpretatie kan krijgen. Het kan echter alleen attributief gebruikt worden (alleen gelexicaliseerde tegenwoordige deelwoorden zoals *woedend* komen ook in predicatieve positie voor):

- (15) De fietsende man
De man is *fietsend / aan het fietsen

Men zou dus kunnen zeggen dat de *aan het INF*-constructie een gat opvult dat is open gelaten door het morfologisch systeem van het Nederlands.

De perifrastische rol van de onderhavige constructie kan ook worden aangetroffen bij composita met een infinitief als hoofd, zoals *mastklimmen*, *wedstrijdzwemmen* en *zeezeilen*. Als deze composita niet zijn gevormd op basis van een verbale stam als hoofd, hebben ze geen finiete vormen. Zodra er toch finiete vormen nodig zijn, wordt daarom de *aan het INF zijn*-constructie gebruikt:

- (16) Jan *mastklimt / is aan het mastklimmen
Mijn vader *zeezeilt / is aan het zeezeilen

Deze perifrastische rol is gebonden aan een duratieve interpretatie. Als we bijvoorbeeld willen zeggen dat iemand zeezeilen als sport heeft, is de perifrasede *aan het zeezeilen* niet adequaat, en krijgen we een perifrasede als *Mijn vader doet aan zeezeilen*, een ander type perifrastische constructie, de constructional idiom *doen aan N* met de betekenis ‘actief betrokken zijn in de door N genoemde activiteit’. Op de plaats van N kunnen nomina staan die een activiteit noemen, inclusief verbale infinitieven die immers – het zij nogmaals gezegd – ook nominaal van karakter zijn.

5. Conclusies: de aard van het lexicon

De *aan het-INF*-constructie is een goed voorbeeld van een constructional idiom, een syntactische constructie die een eigen leven is gaan leiden, zowel qua betekenis als qua syntactisch gedrag. Men kan dus veronderstellen dat het lexicon niet alleen de bestaande woorden van een taal en de idiomatische woordcombinaties bevat, maar ook dit soort syntactische templatens met eigen, niet-compositionele eigenschappen. Net zoals de morfologische regels van een taal fungeren als redundantieregels met betrekking tot de bestaande, in het lexicon opgeslagen gelede woorden, zo kunnen ook de syntactische regels van een taal die functie hebben ten

opzichte van opgeslagen woordgroepen. Zo is de woordgroep *harde schijf* opgeslagen in het lexicon vanwege diens specifieke betekenis ‘permanent geheugen van een computer’, hoewel de syntactische vorm ervan volstrekt regelmatig is. De productieve syntactische regel dat een NP kan bestaan uit een adjectief gevolgd door een nomen moet dus kunnen fungeren als redundantieregel ten opzichte van de woordgroep *harde schijf*. Deze rol van syntactische regels is ook relevant voor constructional idioms. De regel voor de structuur van Nederlandse voorzetselconstituenten (PP → P NP) kan gezien worden als een redundantieregel met betrekking tot de *aan het INF*-constructie, en geeft aan dat niet alle aspecten van deze constructie idiosyncratisch zijn. Een van de interessante vragen die dan rijzen is hoe deze relatie tussen de algemene syntactische patronen en de verbijzonderingen ervan in constructional idioms en volledig gelexicaliseerde idiomen kan worden geformaliseerd, een centrale kwestie in het theoretisch kader van de Constructiegrammatica. Zoals we hierboven zagen, kunnen constructional idioms concurreren met morfologische constructies, hetgeen ook wijst op hun lexicale status (Booij 2002c).

Tenslotte: met deze bijdrage wil ik graag een bevriende collega-taalkundige eren die in zijn taalkundig onderzoek altijd een gelukkig huwelijk nastreeft van nauwkeurige taal-descriptie, met ook aandacht voor verschijnselen in niet-standaardvarianten van het Nederlands, en theoretische vraagstellingen en analyses. Ik hoop met dit artikel een kleine proeve te hebben geleverd van taalkundig onderzoek in deze geest.

Bibliografie

BERTINETTO, P. M. E.A.

(2000), ‘The progressive in Europe’. In: DAHL, Ö. (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, blz. 517-558.

BOGAART, R.

(1999), *Aspect and Temporal Ordering*. Utrecht: LOT.

BOOIJ, G.E.

(2002a), *The Morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

BOOIJ, G.E.

(2002b), ‘Separable complex verbs in Dutch: A case of periphrastic word formation.’ In DEHÉ, N. e.a. (eds.), *Verb-Particle Explorations*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, blz. 21-42.

BOOIJ, G.E.

(2002c), ‘Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon’, *Journal of Germanic Linguistics* 14, blz. 301-329.

BYBEE, J. AND DAHL, Ö.

(1989), ‘The creation of tense and aspect systems in the languages of the world’, *Studies in Language* 13, blz. 51-105.

- BYBEE, J. E.A.
(1994), *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- EBERT, K. H.
(2000), 'Progressive markers in Germanic languages'. In DAHL, Ö (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, blz. 605-653.
- ERNESTUS, M.
(2000), *Voice Assimilation and Segment Reduction in Dutch*. Utrecht: LOT.
- GOLDBERG, A.
(1995) *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- HAESERYN, W. E.A.
(1997), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- JACKENDOFF, R.
(2002), *Foundations of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- LEMMENS, M.
(2003), 'Germanic progressives revisited', paper presented at the 9th annual meeting of the Society for Germanic Linguistics, Buffalo, April 2003.
- LEYS, O.
(1985), 'De konstruktie *staat te + infinitief* en verwante konstrukties.' *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 13, aflevering 3, blz. 265-277.
- MICHAELIS, L. A. EN K. LAMBRECHT
(1996), 'Toward a construction-based theory of language function: the case of nominal extraposition'. *Language* 72, blz. 215-247.
- POTTELBERGE, J. VAN
(2002), 'Nederlandse progressiefconstructies met werkwoorden van lichaamshouding: specificiteit en geschiedenis.' *Nederlandse Taalkunde* 7, blz. 142-174.
- SASSEN, A.
(1953), *Het Drents van Ruinen*. Assen: Van Gorcum.

